

Література

1. Айсмонтас Б.Б. Педагогическая психология : схемы и тесты / Айсмонтас Б.Б. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2002. – 208 с.
2. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания : избранные психологические труды / Ананьев Б.Г. – М. : Ин-т практической психологии ; Воронеж : МОДЭК, 1996. – 384 с.
3. Бадмаев Б.Ц. Психология в работе учителя : у 2 кн. / Б.Ц. Бадмаев. – М. : ВЛАДОС, 2000. – Кн. 1 : Практическое пособие по теории развития, обучения и воспитания. – 240 с.
4. Величковский Б.М. Современная когнитивная психология : [монография] / Величковский Б.М. – М. : Из-во Московского университета, 1982. – 336 с.
5. Выготский Л. Педагогическая психология / Лев Выготский. – М. : АСТ ; Астрель ; Хранитель, 2008. – 671 с.
6. Выготский Л.С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л.С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2 : Проблемы общей психологии. – 368 с.
7. Головин С.Ю. Словарь практического психолога / [сост. С.Ю. Головин]. – Минск : Харвест, 1998. – 622 с.
8. Гримак Л.П. Общение с собой : начала психологии активности / Гримак Л.П. – [3-е. изд.]. – М. : ЛИБРОКОМ, 2009. – 336 с.
9. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / Леонтьев А.Н. – М. : Смысл, Академия, 2005. – 352 с.
10. Нестерова О.В. Педагогическая психология в схемах, таблицах и опорных конспектах : [учебное пособие для вузов] / Нестерова О.В. – М. : Айрис-пресс, 2006. – 112 с.
11. Основи загальної психології : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів III–IV рівня акредитації : у 2 т. / [О.В. Полозенко, Л.М. Омельченко, С.В. Яшник та ін.]. – К. : НУБіП, 2009. – Т. 1. – 322 с.
12. Рыбалко Е.Ф. Возрастная и дифференциальная психология : [учебное пособие] / Рыбалко Е.Ф. – СПб. : Питер, 2001. – 224 с.
13. Узнадзе Д.Н. Общая психология : учебник / Узнадзе Д.Н. ; [пер. с грузин. Е.Ш. Чомахидзе ; под ред. И.В. Имедадзе]. – М. : Смысл ; СПб. : Питер, 2004. – 413 с.

Стаття рекомендована до друку доктором пед. наук, професором кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету
Загородною В.Ф.

Стаття надійшла до редакції 23 липня 2014 року

УДК 81'42

Людмила Овсієнко

(м. Переяслав-Хмельницький, Україна)

ТЕКСТ В АСПЕКТІ ДОСЛІДЖЕНЬ ФІЛОСОФСЬКОЇ ГЕРМЕНЕВТИКИ

У пропонованій статті робиться спроба визначити змістове навантаження поняття «текст» з погляду філософської герменевтики. Особлива увага звертається на проблему його розуміння як багатоаспектного явища. Автор робить висновок про те, що з погляду філософської герменевтики текстом є фактично все існуюче у світі. Його розуміють як «об'єктивну, реальну самостійність» стосовно будь-якого суб'єкта, включаючи автора та інтерпретатора. Глибина і повнота розуміння тексту безпосередньо пов'язана із входженням його в герменевтичне коло, яке є основним принципом розуміння тексту, заснованого на взаємозв'язку частин і цілого. Розуміння цілого складається із розуміння окремих частин, а для розуміння частин необхідним є розуміння цілого. Текст є частиною всієї творчості автора, яка, своєю чергою, є частиною певного жанру чи літератури загалом, а також – частиною духовного життя й біографії автора.

Ключові слова: *філософія, герменевтика, філософська герменевтика, феноменологія, феномен, текст, розуміння, герменевтичне коло, герменевтичний трикутник.*

В предлагаемой статье делается попытка определить значение понятия «текст» с точки зрения философской герменевтики. Особое внимание обращается на проблему его понимания как многоаспектного явления. Автор делает вывод о том, что с точки зрения философской герменевтики текстом является

фактически все существующее в мире. Его понимают как «объективную, реальную самостоятельность» относительно любого субъекта, включая автора и интерпретатора. Глубина и полнота понимания текста непосредственно связана с входением его в герменевтический круг, который является главным принципом понимания текста, основанного на взаимосвязи частей и целого. Понимание целого состоит из понимания отдельных частей, а для понимания частей необходимо понимание целого. Текст является частью всего творчества автора, которое, в свою очередь, является частью определенного жанра или литературы в целом, а также – частью духовной жизни и биографии автора.

Ключевые слова: философия, герменевтика, философская герменевтика, феноменология, феномен, текст, понимание, герменевтический круг, герменевтический треугольник.

The proposed article tries to determine the content of the term «text» from the view point of philosophical hermeneutics. Special attention is paid to the problem of its understanding as a multi-aspect phenomenon. The author infers that from the point of view of the philosophic hermeneutics text is everything that exists in the world. It is understood as «objective, real independence» according to any subject, including the author and the interpreter. Depth and fullness of the text understanding are directly connected with its entry to the hermeneutic circle, which is the main principle of text understanding based on the interconnection of its parts and its whole. The understanding of the whole consists of the understanding of its separate parts, and for the understanding of the parts the understanding of the whole is needed. Text is a part of the whole author's creation, which in its turn is a part of the certain genre or literature and also a part of author's inner state and biography.

Key words: philosophy, hermeneutics, philosophy hermeneutics, phenomenon, text, understanding, hermeneutic circle, hermeneutic triangle.

З появою так званих герменевтичних ситуацій у сучасній філософській науці активного розвитку набув такий напрям, як філософська герменевтика (з давньогрецької мови перекладається як роз'яснення, тлумачення). Пояснюється це тим, що труднощі пошуку істинного смислу людського буття та шляхи вирішення протиріч сучасного світу ця філософія замінила пошуком інтерпретацій з активним використанням при цьому конвенціоністської семантики.

Найчастіше предметом досліджень у герменевтиці виступає текст. Фактично текст перетворився в альфу і омегу філософської герменевтики.

Герменевтика тексту вивчає тлумачення його глибинного змісту, його перекладу шляхом досліджень структури й семіотичної природи мови, аналізу історичних, філософських, релігійних та інших даних, пов'язаних із конкретним літературним твором [10]. «Сучасна герменевтика ґрунтується на положенні про розуміння тексту як багатоаспектного процесу, що забезпечує пізнавально-креативну сутність інтерпретаційної діяльності людини, зануреної в багатовекторну діалогічність із мовою, культурою та ін. Вона залучає до інтерпретації тексту і цілісний текст, і особистість інтерпретатора, і культурну традицію [5, с. 35]». Однак, якщо згадати історію та розвиток поняття «текст», то можна з упевненістю стверджувати, що єдиного його визначення не існує й до сьогодні.

Спочатку текст ототожнювали з мовою, пізніше з літературою, потім – із штучною універсальністю знакової системи. Ця ситуація склалася завдяки філософським напрямкам (герменевтиці, структуралізму), які спочатку розуміли текст досить однобічно – лише через певний його втілений варіант. Потім його почали розглядати як багатоаспектне явище усіх галузей науки.

Ще в Середні віки філософи приділяли значну увагу цій проблемі, оскільки мали на меті розкрити духовну глибину релігійних текстів, уникнувши двозначностей у поясненнях. Але спроба продемонструвати історичну динаміку тексту через його включення в широке поле пізнавального досвіду стала одним із головних досягнень філософії мови, металінгвістики, семіотики лише у ХХ столітті.

Ця проблема частково вивчалася Л. Єльмслевим, Ф. де Сосюром, П. Хартманом, Р. Якобсоном та ін.

В аспекті дослідження «філософії тексту» варто відзначити роботи В. Руднева, Г. Косикова, М. Фуко, Е. Бенвеніста, Р. Барта, Ю. Крістєвої, у яких визначаються основні ознаки тексту, дискурсу і твору, їхні спільні й відмінні риси.

Феномен тексту і пов'язане з ним коло питань досить широко аналізувалися й у вітчизняній філософській літературі. Зазвичай цей аналіз зосереджувався на проблемах розуміння, інтерпретації, смислоутворення та функціонування в соціокультурному контексті (С. Васильєв, В. Горський).

У нашій країні однією з ключових ідей розуміння тексту як особливого смислового осередку завжди була думка про те, що текст має синтагматичну побудову і є матеріалізацією певного фрагмента свідомості. Об'єктивність та однозначність наукового чи філософського тексту досягались завдяки використанню понять у директивному предметно-логічному значенні, тому проблема

полісемантичності зазвичай ігнорувалася. Разом з тим, у радянській та українській філософії текст часто розглядався як одна зі складових динаміки співвідношення мова–текст–культура (В. Іванов), а також як елемент логіко-лінгвістичного (Р. Павільоніс, М. Попович) та семіотичного підходів (Ю. Лотман) [11].

З огляду на вищезазначене, потрібно виокремити той факт, що вчені-філософи до цього часу по-різному трактують означене поняття. Тому метою нашої розвідки є визначення змістового навантаження поняття «текст» з погляду філософської герменевтики.

В аспекті текстової діяльності лежать інтереси багатьох природничих і гуманітарних наук. Усі вони, спираючись на власну специфіку та «... жанрові особливості тих текстів з якими мають справу [1, с. 53]», намагаються визначити сутнісні текстові характеристики.

Текст є основою всього гуманітарно-філософського мислення і «... тією безпосередньою дійсністю, з якої виходить і це мислення, і корпус усіх гуманітарних дисциплін [12, с. 52]».

У другій половині ХХ століття філософська наука почала досліджувати текст як проблему середовища, яке є творцем наукових понять і теорій.

Так, в історії філософії текст розуміють як «уречевлення мови, когерентну послідовність мовних одиниць, що мають спільну сферу застосування [11, с. 53]».

В. Подорога характеризує це поняття як результат, а не як процес чи подію [7].

С. Васильєв зазначає, що «...текст є найбільш звичним феноменом людської життєдіяльності, можливо саме тому виникає уявлення, що він є чимось само собою зрозумілим, цілком безпроблемним [1, с. 53]».

У класичному розумінні текст є феноменом орієнтованим на сприйняття закладеного в ньому змісту. Водночас феномен не знаходиться на поверхні – це твір зрозумілий не кожному і його сенс не можна передати іншим людям у готовому вигляді (предмети, знаки, тексти, символи є лише засобами трансляції сенсу) [5, с. 35].

«Повнота й завершеність тексту як цілого породжує розуміння його не тільки як репрезентанта легітимних образів, а і як носія певної ієрархічної впорядкованості [11]».

На думку вчених, поняття «текст» є досить абстрактним, у ньому прихована значна кількість конкретних явищ, які «піддають сумніву необхідність ототожнювати ці явища актом підведення їх під одне поняття [1, с. 53]».

Пошук інваріанта веде до герменевтики – філософського методу аналізу тексту; мистецтва розуміння і тлумачення текстів, практичного застосування значення тексту до життя сучасного читача і слухача; теорії «операцій розуміння в їх співвідношенні з інтерпретацією [8]».

Німецький філософ Г. Гадамер трактує герменевтику не просто як метод гуманітарних наук, а як вчення про буття. Він надав цій науці універсального значення, а проблема розуміння стала головною у філософії.

Г. Гадамер стверджує, що об'єктом розуміння у філософській герменевтиці виступає не втілена в тексті суб'єктивність, а незалежний від чийхось суб'єктивних намірів смисловий зміст. Останнє він іменує «наочністю», або «речовинністю» тексту. Інтерпретаційна активність повинна бути спрямована перш за все на той «предмет», про який ідеться в тексті [3, с. 317].

Таким чином, провідною проблемою герменевтики є розуміння, витлумачення, інтерпретація тексту. Як вважав Ф. Шлейєрмахер, основним у герменевтиці є розуміння не наочного «вмісту», вираженого в думці, а мислячих індивідів, що створили той чи інший текст [15, с. 56]. Він переконував, що головна мета порозуміння в тому, щоб зрозуміти автора тексту.

Розуміння тексту має об'єктивну і суб'єктивну сторони. Вираженням об'єктивної сторони розуміння є граматична інтерпретація, суб'єктивної – психологічна. Німецький філософ надавав великого значення з'ясуванню характеру та психології автора тексту. Він сформулював основну мету методу герменевтики: «Зрозуміти автора і його працю краще, ніж він сам її розумів [15, с. 57]».

Відомий філософ В. Дільтей теж зробив значний внесок у розвиток філософської герменевтики, схарактеризувавши текст як культурно-історичне явище, і розробив власну концепцію його розуміння [13].

На даному етапі розвитку герменевтики поняття «текст» розглядається досить широко: від письмової форми в рамках природної мови до запису тексту в будь-якій знаковій системі; від форми живого висловлення до вираження почуттів і емоцій, відображених у формі вигуків.

У герменевтиці будь-який текст розуміється як багатозаровий витвір. А в процесі розуміння та інтерпретації важливим є його розгортання у часі.

Як слушно зазначає В. Васильєва, зрозуміти текст – це означає зробити його своїм «власним», присвоїти собі його авторство, створити власний текст. Але як зробити, запитує дослідниця, якщо не тільки мова тексту, а й реалії, якими оперує автор, є чужими? З чого почати інтерпретатору створення власного тексту? [2].

Предметом герменевтики є феномени розуміння, що знаходяться в основі духовно-практичних ситуацій особистості, яка живе в суспільстві.

У ХХ ст. велику увагу цій проблемі приділяв М. Гайдеггер. Вчений-філософ по-новому поставив проблему герменевтики. Вона для нього – феноменологія людського буття. Герменевтика виявляє умови, завдяки яким людське буття може бути тим, чим воно є [14, с. 223].

У герменевтиці «текст» – це певне письмове джерело (письмова фіксація звукової мови, якій властиві смисл, значення, цінність), первинна даність (реальність) і початкова точка всякої гуманітарної дисципліни. А у феноменології – це зміст і сама структура свідомості, фундаментальна освіта, що дозволяє мислити про об'єкти, що потрапляють у центр дослідження. Поняття «текст» є об'єднуючим явищем для феноменології і герменевтики [4, с. 123].

Феноменологічна герменевтика зосередила увагу на проблемі пошуку авторського задуму і, по суті, трактувала текст як твір.

Текст і твір репрезентують дві сторони знакової реальності (наратива), залежної від напрямку процесу герменевтики. Коли розуміння спрямоване на твір, то погляд дослідника фокусується на авторській ідеї, основній «думці» художнього твору. Коли ж воно спрямоване на текст, відбувається децентрація точки зору автора і текст стає відкритим дискурсивним полем діяльності. Але, слід відзначити, що не існує Тексту без Твору і Твору без Тексту [15].

Із погляду герменевтики, текст має такі властивості:

1. Структурність (структура тексту кожного разу може бути організована різними способами).
2. Нелінійність (усі елементи тексту представлені не в лінійній послідовності, а як система усіх можливих переходів і зв'язків між ними. У такому випадку матеріал можна читати в будь-якій послідовності, утворюючи різні лінійні тексти (принцип гіпертексту)).
3. Розуміння (читач сприймає лише частину змісту авторського тексту, адже рівень його сприйняття обмежений соціально-історичним контекстом, освітою, епохою, культурою, віком тощо). «Частина змісту тексту завжди вислизає від розуміння [9]».
4. Змістовність (текст здатний нагромаджувати зміст, тобто в цьому випадку реципієнт розуміє більше, ніж було закладено автором).

У герменевтиці текстом вважають не тільки рукописні твори авторів, але й твори мистецтва, історичні події та інші об'єкти, що «піддаються» розумінню. Процес розуміння ця наука характеризує як рух по «герменевтичному колу», тобто, з одного боку, текст розглядають як продукт певної епохи, літературного жанру, з іншого, – він є духовним життям автора, яке є невід'ємною частиною даної історичної епохи. Репрезентація тексту у двох зазначених аспектах, перехід від загального до конкретного та навпаки і є рухом по «герменевтичному колу». Це правило було вироблено античною риторикою, а герменевтика Нового часу репрезентувала його на мистецтво розуміння. Риторично-герменевтичне правило – «частини стають зрозумілими завдяки цілому, а ціле – виходячи з частин» – до внутрішнього світу «Я», – вперше було застосовано Ф. Шлейєрмахером.

Подібно до «герменевтичного кола» текст досліджують як об'єкт так званого «герменевтичного трикутника». Як зазначає В. Касьян, «у «герменевтичному трикутнику» в ролі об'єкта (о) виступає текст або мова, перший суб'єкт (1с) – автор цього тексту, другий суб'єкт (2с) – автор-інтерпретатор. Відповідно до наведеного зв'язку, основне питання філософії набуває такого вигляду: що первинне – текст чи його значення у свідомості суб'єкта. Другий суб'єкт (2с) у такій герменевтичній ситуації виступає на перший план як джерело смислу [6, с. 214]». На думку вченого, під змістом тексту варто розуміти той сенс, який заклав у нього автор, а під значенням – значення тексту як для автора, так і для сучасного читача.

Поняття «герменевтичного трикутника» було введено італійським філософом Е. Бетті, який запропонував низку процедур і правил витлумачення текстів. Кожний автор, на його думку, повинен шанобливо ставитись до змісту текстового простору, не порушувати іманентне інформаційне поле і не привносити до нього певний смисл із зовні; під час реконструкції тексту інтерпретатору варто зважати на цілісність його іманентних зв'язків (не слід текст тлумачити у відриві від контексту); реконструйований інтерпретатором текст не може не піддаватись неминучій суб'єктивізації; інтерпретатор, щоб відтворити смисл тексту, повинен заздалегідь володіти здатністю його розуміння [13].

У сучасній герменевтиці текст розуміють як багатоаспектний процес, що забезпечує пізнавально-креативну сутність інтерпретаційної діяльності людини, зануреної в багатовекторну діалогічність із мовою, культурою тощо. Герменевтика тексту залучає до його інтерпретації і цілісний текст, і особистість інтерпретатора, і культурну традицію [5, с. 35].

Отже, з погляду філософської герменевтики текстом є фактично все існуюче у світі. Його розуміють як «об'єктивну, реальну самостійність» стосовно будь-якого суб'єкта, включаючи автора та інтерпретатора. Глибина і повнота розуміння тексту безпосередньо пов'язана із входженням його в герменевтичне коло, яке є основним принципом розуміння заснованого на взаємозв'язку частин і цілого тексту. Розуміння цілого складається із розуміння окремих частин, а для розуміння частин необхідним є розуміння цілого.

Текст є частиною всієї творчості автора, яка, своєю чергою, є частиною певного жанру або літератури загалом, а також – частиною духовного життя і біографії автора.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в дослідженні тексту як об'єкта вивчення стилістики, риторики, журналістики тощо.

Література

1. Васильев С. Синтез смысла при создании и понимании текста / Васильев С. – К. : Наукова думка, 1988. – 240 с.
2. Васильева В. Понимание поэтического текста (А.С. Пушкин «Бесы») [Электронный ресурс] / В. Васильева // Герменевтика в России. – 1999. – Т. 3. – Вып. 1. – С. 23–44.
3. Гадамер Г. Истина и метод / Гадамер Г. – М. : Прогресс, 1988. – С. 317.
4. Грицаєнко П. Гуманітарне пізнання : сутність та особливості поняття / П. Грицаєнко // Філософія. Політологія. – 2007. – Вип. 84–86. – С. 121–124.
5. Єщенко Т. Лінгвістичний аналіз тексту : [навчальний посібник] / Єщенко Т. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 264 с.
6. Касьян В. Філософія : [навчальний посібник] / Касьян В. – К. : Знання, 2008. – 347 с.
7. Подорога В. Философские произведения как событие / В. Подорога // Вопросы философии. – 1993. – № 3. – С. 3–16.
8. Рикер П. Герменевтика и метод социальных наук [Электронный ресурс] / П. Рикер. – Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/library/ricoeur/social.html>.
9. Рикер П. Парадигма перевода [Электронный ресурс] / П. Рикер. – Режим доступа : <http://www.quebec.ru/Translation/Page1.htm>.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми / Селіванова О. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
11. Стояцька Г. Особливості дослідження тексту : історико-філософські версії та деконструктивістський підхід : дис... кандидата філос. наук : 09.00.05 / Стояцька Ганна Михайлівна. – К., 2001. – 170 с.
12. Стояцька Г. Текст як осередок мисленнєвої діяльності : історико-філософський аналіз розвитку / Г. Стояцька // Філософія. Культура. Життя : міжвузівський зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : Дніпропетровська державна фінансова академія, 2009. – Випуск 32. – С. 51–59.
13. Философия XX века / [рук. авт. кол. В. Добрынина]. – М. : [б.и.], 1997. – 672 с.
14. Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет / Хайдеггер М. – М. : Гнозис, 1993. – С. 222–231.
15. Шлейермахер Ф. Герменевтика / Шлейермахер Ф. – СПб. : «Европейский Дом», 2004. – 242 с.

*Стаття рекомендована до друку
кандидатом пед. наук, професором, завідувачем кафедри української лінгвістики і методики навчання ДВНЗ
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
Потопенком О.І.*

Стаття надійшла до редакції 28 квітня 2014 року